

У20.2
958.4
0-83

Азимхўжа Отахўжаев

Абу Али ибн Сино

15

АЗИМХЎЖА ОТАХЎЖАЕВ

Абу Али ибн Сино

(рисола)

ТОШКЕНТ
«ABU MATBUOT-KONSALT»
2011

УДК 94(575)(092) Абу Али ибн Сино
ББК 63.3(5Ў)4
О-86

Лойиҳа муаллифи ва масъул муҳаррир:
тарих фанлари доктори Қ.К. Ражабов

Тақризчи:
тарих фанлари номзоди Н. Хидирова

Отаҳўжаев, Азимхўжа.

Абу Али ибн Сино (рисола) / А. Отаҳўжаев; лойиҳа муаллифи ва масъул муҳаррир Қ.К. Ражабов. – Т.: «ABU MATBUOT-KONSALT» нашриёти, 2011. – 32 б. – (Тарих ва тақдир).

Ушбу тарихий рисолада машҳур аллома Абу Али ибн Сино ҳаёти ва ижоди тўғрисида сўз боради. Европада у Авипенна номи билан машҳур бўлган. Бухоролик мутафаккир, буюк табиб, таниқли файласуф олим ва шоир Абу Али ибн Синонинг мураккаб ҳаёт йўли, илмий фаолияти рисолада ишончли манбалар асосида қизиқарли, содда тарзда ёритилган.

Мазкур рисола кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

УДК 94(575)(092) Абу Али ибн Сино
ББК 63.3(5Ў)4

Сўзбоши

Мовароуннаҳр замини азал-азалдан буюк мутафаккир ва даҳоларга бепик бўлган. Ушбу камолот эгалари нафақат Ўрта Осиё халқлари илм-фани ва маънавиятини юксалтириш учун, балки жаҳон тамаддунининг тараққиётига ўзларининг муносиб хиссаларини қўшганлар.

Дунё илм аҳли орасида маълуму машҳур бўлган сиймолардан бири қомусий олим Абу Али ибн Сино ҳисобланади. Бу аллома нафақат ўз замонасининг, балки келажакнинг ҳам буюк мутафаккири сифатида тарих зарварақларидан муносиб ўрин олди. У яратган тиббиёт, фалсафа, астрономия, математика, кимё, адабиёт, тарих ва илоҳиётта оид ўнлаб асарларда ундаи олдин яшаб ижод этган алломаларнинг илму ирфон маҳсуллари нафақат бойитилди, балки янгича талқинда, янги илмий ютуқлар қўшилган ҳолда келгуси авлодга мерос қолдирилди. Шу боис ҳам Ибн Сино мероси шу кунга қадар ўз аҳамиятини йўқотмай, нафақат Ватани – Ўрта Осиёда, балки бутун дунё илм аҳли орасида ўқиб-ўрганилиб, қадр ва эъзоз топиб келмоқда. Бухоронинг буюк даҳоси минглаб илм аҳлига билвосита устозлик қилиб, билимнинг турли соҳалари, хусусан, таъбабатдан сабоқ бермоқда.

Мазкур тарихий рисола Ибн Сино яшаган даврнинг машаққатлари, илм аҳлининг мураккаб ҳаёти, ўз мақсади йўлида чеккан заҳматлари ҳамда сабр-тоқат билан қўлга киритган ютуқларига бағишланган. Рисола аввалдан маълум бўлган ўнлаб илмий ва бадий асарларнинг негизида яратилгани боис, унда асосий эътибор тарихий жараёнларни илмий тил билан эмас, балки китобхон тушуниши осон бўлган содда ва тушунарли қилиб баён этишга қаратилди. Рисоладан кўзланган мақсад эса ўсиб келаётган ёш авлодни ўз аجدодларига муносиб фидойи во-рислар қилиб тарбиялашдир. Мустақил юрт эгалари – баркамол авлоднинг тарбияси у ўқиб-ўрганадиган ва сабоқ чиқарадиган

шу каби маънавий озуқага қўп жиҳатдан боғлиқдир. Боболари каби эзгулик йўлида ҳар қандай машаққатдан чекинмасдан, уни сабр-тоқат ва бардош билан енгиб ўтиш, ўз иродаси ва кучига ишониш каби фазилатлар ёш авлодни комил инсон қилиб шакллантириши шубҳасиз. Қолаверса, мазкур рисолада ўтмишнинг тарихий воқеликларидан тўғри сабоқлар чиқариш зарурати ҳам кўрсатиб ўтилган.

Рисола билан танишган ўқувчи Ибн Сино даври тарихий воқелигини фасллар изчиллигида кўз олдига келтириш баробарида ўша даврнинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва этномаданий манзарасини ҳам ҳис қилади. Бу ўқувчида миллий ва диний бағрикенглик, Ватанга муҳаббат, илм йўлида фидойилик каби хислатларни тарбиялайди. Шу нуқтаи назардан, тақдим этилаётган бу асар Ибн Сино сиймоси ва у яшаган тарихий давр орқали китобхонда ўз меросига эътиборли бўлиш туйғуларини уйғотади, деган умиддамиз.

Афшона ҳақида

Милодий сана ҳисобида 980 йил август ойида Бухоро яқинидаги Афшона қишлоғида Абдуллоҳ ибн Али хонадониди фарзанд туғилди. Унга Хусайн деб ном қўйишди. Хусайн улғайиб, буюк олим бўлиб етишганда уни *Абу Али ибн Сино* номи билан дунё таниди. Европа олимлари унинг асарларини ўз тилларига таржима қилиб, унга европача *Авиценна* номини беришди. Шогирдлари ўз устозларини шайх деб чақиришни маъқул кўрдилар. Алломалар унга *шайх ур-раис* унвонини беришди. Хуллас, биз билган ёки билмоқчи бўлган *Абу Али ибн Сино* шу номлару тахаллуслар ва унвонлар остида дунё тарихида муҳрланиб қолди. Унинг тўлиқ исми эса *Абу Али Хусайн ибн Абдуллоҳ ибн Ҳасан ибн Али ибн Сино* эди.

Хусайн туғилган Афшона ҳам ўз фарзанди каби ардоқли қишлоқлардан бўлган. У ҳақда Наршахий: «Афшина катта шаҳристон ва мустаҳкам хисорга эгадир. Бир неча қишлоқлар унга мансубдир... Бу қишлоқларнинг экин ерлари ва биёбонлари мадраса талабаларига вақф қилинган. Қутайба ибн Муслим у жойда масжиди жоме бино қилган. Муҳаммад ибн Восе ҳам бир масжид курдирган. Бу ер дуо қабул бўладиган жой. Одамлар паҳардан у жойга борадилар ва уни табаррук деб ҳисоблайдилар», – деб ёзади ўзининг «Бухоро тарихи» асарида.

Бу табаррук қишлоқ тарихи узоқ асрларга бориб тақалади. Уни манбаларда Афшина деб ёзадилар. Тадқиқотчилар фикрича, милодий биринчи минг йиллик биринчи ярмида, яъни 439 йили хитойликлардан зарбага учраган турклар йўлбошчиси Ашина ябғу 500 оилага бош бўлиб, ўз қавмини Наньшандан Олтой этакларига кўчирди. Йиллар ўтиб шу уруғ ябғуси Бумин Буюк Турк хоқонлигига асос солди. Унинг укаси Истами эса 553–567 йиллар оралиғида қай ердаки қавмдошлари бўлса, барчасини ўзига итоат эттирди. Гарчи эфталлийлар ва турклар бир қавмдан бўлсалар-да, уларнинг манфаати Ўрта Осиёда тўқнаш келди. 567 йилда Бухоро яқинида бўлган 8 кунлик жангдан сўнг

турклар зафар кучдилар. Суғд ашина қавми тасарруфига кирди. Бу ерда улар ўтроқлашиб, ўз қишлоқларини барпо этдилар. Афшина деб юритилган қишлоқ номи туркий тил қонуниятига кўра икки сўз асосига қурилган. Аф ёки аб, эв – қадимги туркий тилда уй (суғдий қиёси кат) ва шина – ашиналар атамасининг қисқарган шакли. Қишлоқ ашиналар уйи мазмунида ифода топган эди. Ҳатто айрим мулоҳазаларга кўра, бу қишлоқ Турк ябғухоқонларининг Туркистон ёки Суғддаги қароргоҳи ҳам бўлган, деган қарашлар мавжуд. Қолаверса, бу қишлоқ аҳли, тадқиқотчи А. Салдадзе фикрича, йирик шаҳарлардаги суғдий ва туркий икки тиллиликдан фарқли ўлароқ, фақат туркча гаплашган. Ҳусайннинг отаси асли балхлик, онаси Ситора шу юрт фарзанди эди. Олимнинг отаси Абдуллоҳ Сомонийлар амири Нух ибн Мансур (ҳукмронлик даври: 976–997) томонидан Хурмитан (Хурмайсан) қишлоғига модия амалдори этиб тайинланди, афшоналик Сигорага уйланиб, икки ўғил фарзанд кўрди. Каттаси Ҳусайн ва ундан 5 ёш кичик укаси Маҳмуд эди.

985 йилда Ҳусайннинг ота-онаси Афшонадан Бухорога кўчиб ўтдилар. Бунинг ўз ижгимоий ва маиший сабаблари бор эди, албатта. Муҳими, Ҳусайн беш ёшигача она қишлоғи ҳавосидан баҳраманда бўлди. Халқона урф-одатлар замирида ўсди. Энди уни Сомонийлар салтанати пойтахти Бухоро ўз бағрита олди. Отаси уни ўқишга берди. Ҳусайн Қуръони Карим ва адаб илмини ўрганди, илм эшиклари очилиб, унда фанлар ҳақида тасаввур пайдо бўла бошлади.

Дастлабки сабоқлар

Бухорога келган Ҳусайнлар оиласи бу ерда муқим яшаб қолди. Ҳусайннинг отаси Абдуллоҳ ўз ўғлининг таълим олиб, буюк инсон бўлишини орзу қиларди. Абдуллоҳнинг ўзи ҳам замонасининг билимли кишиларидан бўлгани боис, уларнинг хонадонида тез-тез олимۇ фузалолар тўпланиб туришар эди. Улар дунё воқеаларига, давлат ҳаётидан ташқари қадим тарих, фалсафа, мантик, тиббиёт, ҳандаса, ҳисоб илми, фалакиёт соҳасида бир-биридан қизиқарли суҳбатлар, баҳс-мунозаралар қилишарди. Ёш Ҳусайн уларнинг суҳбатини тинглар экан, кўп нарсаларни ҳали англаб етмаса-да, суҳбатлар асносида кечаётган баҳсларни жону дили билан эшитарди. Шу

сухбатларда илк бор Абруй кўзғолони, Абруйнинг Тураман исмли турк шаҳзодаси эканлиги, унинг халққа ҳукмдор сифатида ўтказган зулми, Қорачурийнинг ўғли Шери Кишвар – Эл Арслоннинг юртда тартиб ўрнатгани, ҳокимиятга келган туркий судолалару араб истилоси, сомонийларнинг ҳокимиятга келиши каби маълумотлардан бохабар бўлди. Кейинчалик юртдоши Наршахийнинг «Бухоро тарихи» асарини ўқиғач, бу маълумотлар аини ҳақиқат эканини билиб олди. Айниқса, Афросиёб (Алп Эр Тўнга) ва Сиёвуш воқеаларини эшитиб, барча қавмлар бир ота-она фарзандлари эканини, уларни гоҳида дунёнинг ишлари, сиёсату амал таллашишлар айириб ташлаганини англаб ета бошлади.

Ёш Хусайн бу заминдаги барча халқлар ягона эканлигини, ирқлар ҳам битта илдиждан тарқалганлигини, тақдир одамларни бўлиб юборишини чуқур фалсафий мушоҳада қила бошлади. Юнон Аристотель, турк Форобий, пергамлик Гален, ҳинд Чаракой, хитой Хуа То, яна бир юнон Гиппократ, афиналик Платон, римлик Цельс ҳақидаги суҳбатларни Хусайн катта қизиқиш билан тингларди. У буларнинг барчасини ўзининг яқин биродарлари сифатида қабул қиларди. Хусайн шу аснода илк таълимни ўз хонадониди ва Бухоро шаҳридаги мадрасада олди. У юнон, рим, ҳинд, сурийён, форс, турк, византия маданияти сарчашмаларидан бахраманд бўлиб камол топа бошлади. Унга отасининг бой кутубхонаси ҳам яхшигина сабоқ берди. Кўплаб алломалар, замонасидан қатъи назар, ўз китоблари орқали унга билим бердилар. Муҳаммад Хоразмий (783–850) асарлари унга арифметика асоси – ҳинд ҳисоби ва алгебра асоси – тенглама ечишнинг икки услубини ўргатди. Қадимги юнон файласуфи тирлик Порфирий (III аср) асари Хусайнни Аристотель мантиғи билан таништирди. Яна бир юнон олими ва математиги Евклид (мил. авв. III аср) унга геометрия оламини очган бўлса, Птолемей (II аср) уни астрономия фазосига олиб чиқди. Юртдоши Форобий (873–950) унга метафизика фанининг умумий қирраларини ўргатди. Шу каби китоблар орқали устозлик қилган алломалар ёш Хусайннинг фанга бўлган қизиқишини янги интилишга айлантирди. Энди у эмапация, руҳ босқичлари, билиш дунёси, руҳий олам каби тушунчалар устида бош қотира бошлади. Бу билан у неоплатонизм остонасига қадам босди.

Хусайннинг отаси исломнинг исмоилийлар оқими вакили бўлиб, ёш Хусайн ва укаси шу муҳит таъсирида тарбияландилар. Бирок Абдуллох ҳеч қачон фарзандларининг раъйига қарши бормаган. Ёш Хусайн отаси қабул қилган таълимот йўлидан бормади. Бу ҳақда у «Таржимаи ҳол»ида баён қилган эди. Абу Абдуллох яқин дўсти, даврининг етук олимларидан бири Балхлик қадрдони Нотилийни ўз хонадонига олиб келиб, фарзанди Хусайнга сабоқ беришини сўради. Ун ёшли Хусайн энди ўз сабоқларини биринчи устози Нотилийдан ола бошлади.

Нотинч Бухоро

Нотилий шогирди Абдуллох ибн Али хонадонидати зукко ва топқир йигитча Хусайнга меҳр қўйиб билим беришга киришди. Нотилийга қадар ёш Хусайн Исмоил Зоҳидийдан фикҳ (ислом қонуни) илмини бир қадар ўрганган эди. Нотилий унга III аср файласуфи тирлик Порфирийнинг Аристотель мантиғи бўйича ёзган китобини тушунтира бошлади. Хусайннинг «Нима бу?» деган саволларига Нотилий эринмай жавоб қайтарарди. Шу аснода ёш Хусайн мантиқ илмини англай бошлади. Сўнгра Хусайн юнон олими Птолемейнинг астрономияга оид «Алмажиста» китобини қўлга олди. Кириш қисмидан геометрик шаклларга ўтганда Нотилий «ўқиб, уларни мустақил ишла...» деди. Хусайн ҳар бир шаклни ўрганиб, устозига баён қилиб бера бошлади, то баён аниқ бўлмагунича Нотилий уни қайта-қайта сўроққа тутарди. Сўнг Хусайн таъбот илми билан таниша бошлади. «Тиб илми, – деб ёзади Ибн Сино «Таржимаи ҳол» асарида, – қийин илмлардан эмас, шунинг учун мен қисқа бир муддатда бу фанда жуда илгарилаб кетдим. Энди ҳатто билимдон табиблар ҳам ҳузуримга келиб тиб илмидан дарс ола бошладилар».

«Таржимаи ҳол» асарининг бир қисмини Ибн Сионинг ўзи, қолган қисмини чорак аср унга шогирдлик қилган Абу Убайд Жузжоний ёзган. Бу асар унинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида ишончли маълумотлар беради. Хусайн кўпроқ амалиётга эътибор қаратди, шифохоналарга бориб, касаллар билан суҳбатлашди, касаллик сабабларини, даволаш усулларини аниқлади. Бу пайтда у бор-йўғи 16 ёшга кирган эди.

Нотилий ўз шоғирдининг анча илгарилаб кетганини ҳис қила бошлади. Бундан қувонди. Энди у Ҳусайнга ортиқ билим беришга қодир эмас эди. Шу боис Абдуллоҳ хонадонини тарк этишга аҳд қилди. Уни йўлга кузатар экан, Абдуллоҳ ўғлига берган сабоқ эвазига отларидан бирини олиб кетишини сўради. Шунда Нотилий ўзига хос файласуфона: «Сенинг ўғлинг билан учрашувдан кейин, менга отда эмас, эшақда юриш қолди», деб ҳазил қилди.

Айни шу кунларда Бухоро нотинч бўлиб, ташқи ва ички сиёсий аҳвол оғир эди. Кетар чоғида Нотилий Абдуллоҳга: «Ўғлингни эҳтиёт қил» деб насиҳат берди.

Ҳусайннинг тиб илмини эгаллашида яна бир устози, бухоролик табиб Абу Мансур Ҳасан ибн Нух Қумрийнинг хизматлари ҳам катта эди. У ёш Ҳусайнга ўзида бор билимни, таъбабат сирларини умрининг охиригача, яъни 999 йилгача сидқидилдан ўргатди. Шу боис 17 ёшидаёқ Бухоро аҳли Ҳусайини Ибн Сино номи остида, машҳур табиб сифатида таний бошлади.

Ҳусайн ўз ватанида рўй бераётган воқеаларни кузатар экан, «*Ватан тарихи абадият мактабидаги бош муаллим*» деб тушунди. Бухоро остонасида турган кучлар халқнинг эмас, Сомоний амирларининг душмани эканлигини ҳис қилса-да, бу тала-тўсларда «хўлу қуруқ барабар ёниши»ни у яхши биларди. Сомонийларнинг йирик лашкарбошиларидан бири Алптегиннинг Бухородан Ғазнага кетиши Сомоний ҳукмдорларининг катта йўқотиши эди. Бу ҳақда Низомулмулк шундай ёзган: «*Алптегин Хуросонга кетганида, Сомонийлар сулоласидан ҳам бахт кетди*». Бухоро тақдири Фойиқ ва Абу Али Симжурий каби амалпараст лашкарбошилар қўлида қолди.

Ҳусайн 12 ёшлигида эканлигида, яъни 992 йили Қорахонийлар хоқони Ҳасан Бугрохон Бухорога кириб келди. Бироқ Бухорода хасталаниб, тезда пойтахтни тарк этди.

Х аср ўрталарида тарих сахнасига Алптегиннинг Нилпопур бозоридан сотиб олган, тутинган ўғли Сабуктегин кириб келди. Сабуктегин 977 йилдан Ғазна вилояти амири бўлган. У 995 йили Фойиқ ва Абу Али Симжурийларни тор-мор келтирди.

Бу орада нотинчликлар, тахт учун курашлар Сомонийлар давлатининг 33 ёшли амири Нух ибн Мансурни қарияга айлан-

тирди. У оғир хасталикка учради. Кўпчилик сарой табибларининг маслаҳати билан ёш Хусайн Сомонийлар ҳукмдорини даволади. Миннатдорчилик эвазига Нух 16 ёшли табиб Хусайнга сомонийларнинг Бухородаги машҳур кутубхонасидан фойдаланиш имконини берди. Бу кутубхонада Хусайн бир муддат ўқиб-ўрганиш ишлари билан машғул бўлди. Бироқ кутубхонага ўт кетиб, нодир китобларнинг кули кўкка совирилди.

16 ёшли Хусайн Аристотелнинг биргина «Метафизика» асарини моҳиятини тушуниб етиш учун уни қирқ марта ўқиб чиқиб ёд олди, аммо барибир бу ёшда у асарнинг туб моҳиятини тўлиқ англаб ета олмади. Кунлардан бир куни бозордан Форобийнинг «Метафизиканинг мақсадлари ҳақида» китобини харид қилди. Шу китоб орқали у Аристотелнинг «Метафизика» асарига калит топди.

Бухородаги ҳаёт эса хануз саросимали ва ваҳимали эди. 34 ёшли Нух вафот этиб, ўрнига 19 ёшли ўғли Мансур тахтга чиқди. 17 ёшигача бу воқеаларнинг кўпига шахсан гувоҳ бўлган Хусайн дунёнинг «хориган бир карвон» эканлигини тушуна бошлади. Аммо тақдир уни хоразмлик замондоши, улут аллома ва мутафаккир Абу Райҳон Беруний билан яқинлаштирди. Икки ўртада ёзишмалар бошланди. Аксарият мактублар фаннинг турли соҳалари, айниқса, фалсафа, математика ва астрономия масалаларига оид эди. Чунки Ибн Сино бу фанларга Аристотель қарашлари асосида, Беруний эса Демокрит қарашларига таяниб баҳо берарди. Шу боис мусохабалар қизиқарли ва жиддий кечарди. Беруний ёш замондоши Ибн Синони фаннинг турли соҳаларидан сўроққа тутарди. Жумладан: «Нима учун Аристотель ва бошқа олимлар дунёнинг олти томони бор деб ҳисоблайдилар? ...Ахир шарсимон жисмнинг томонлари йўқ-ку?» деган саволга Ибн Сино: «Файласуфлар аниқлаган олти томон узунлик, чуқурлик ва кенгликлар билан белгиланган. Уларнинг ҳар бирида икки томон бор, бу эса олти томонга тенг. Шарнинг томонлари йўқ дейиш нотўғри, унинг ҳам узунлиги, кенлиги ва чуқурлиги бор» деб жавоб берган. Жавоблар сўнггида Ибн Сино замондоши Берунийга қарата шундай ёзади: «Сен томонингдан менга берилган саволларга жавобларим шу. Уларда агарда бирор тўшунмовчилик топсанг, менга шараф кўрсатган бўласан, чунки

уларни тушунтириш учун яна менга мурожаат қиласан. Мен тез-да жавоб ёзиб сенга юборишга ҳаракат қиламан». Беруний эса бу ўспирининг дадил, айнаи чоғда мангикий жавобларидан баъзан қониқиш ҳосил қилди, баъзида эса фикрларини таҳлил қилиб кўрди. Ўртадаги илмий баҳслар ҳаётдаги дўстликка путур етказмади. Бу даврда ўзбек халқининг икки буюк алломаларидан бири 17, иккинчиси 24 ёшда бўлиб, уларнинг иккиси ҳам илм оламига кириб келаётган навқирон ва зукко йигитлар эди.

Ибн Сино зарурий билимларни ўз устозларидан ташқари маънавий устозлари бўлган юнону рим, ҳинду форс, турку хитой салафларидан ҳам ўрганди. Айниқса, замонасининг буюк қомусий олими Абу Райҳон Беруний билан ёзишмалари унинг фикр доирасини кенгайтириб, масалага таҳлилий ёндашишни ўргатди. Бухоро муҳити ва Нух ибн Мансур кутубхонасида олган билимлари ҳосиласи сифатида Ибн Сино 17 ёшидан дастлабки илмий ишига қўл уради. У Бухоро амири Нух ибн Мансурга бағишлаб, нафсоний қувватлар ҳақида рисоласини, «Уржуза» тиббий шеърини асарини, кўшнисини ва дўсти Абул Ҳусайн Арузийнинг илтимоси билан турли фан соҳаларини қамраб олган «Ал-Ҳикмат ал-Арузий» – «Арузий ҳикмати» асарларини яратди.

Мовароуннаҳрда ҳукмдорларнинг ўзаро урушлари узоқ давом этар, бу воқеалар Бухорода илмий ишлар билан хотиржам шуғулланишга имкон бермасди. Бунинг устига, 1002 йилда Ибн Синонинг отаси Абдуллоҳ вафот этди. Сомонийлар давлати эса қулади.

Ҳусайн укаси билан 1005 йилгача Бухорода яшади. Сомонийларнинг сўнгги умиди бўлган Исмоил II Мунтасир ҳам жангларнинг бирида 1005 йили ҳалок бўлди. Бухорода Қорахонийлар давлатининг ҳукмронлиги бошланди. Бухорони тарк этиш нияти энди Ҳусайнга тинчлик бермай қўйди. У кўнимгоҳ сифатида Хоразмни танлади. Чунки омон қолган сомоний шахзодаларнинг бир қисми ҳам Гурганж (Кўҳна Урганч)дан паноҳ топган эдилар. Сомонийлар даврида ижод қилган шоир, математик, табиб ва тарихчилар Ғазнага Маҳмуд Ибн Сабуктегин хузурига йўл олдилар.

Абу Али ибн Сино Хоразмда

Ибн Синонинг Хоразмга етиб келишига дўсти Абу Бакр Барқий ёрдам берди. Ибн Сино тан ва руҳ – ҳаёт ва ўлим ҳақида фалсафий мушоҳадаларга бой 20 жилдли «Ал-Ҳосил ва-л-маҳсул» («Яқун ва натижа») қомусий асарини ва 2 жилдли «Китоб ал-бир ва-л-исм» («Саховат ва жиноят китоби»)ни ёзади.

У Хоразмга келишда қарвон билан уч кун юриб, йўлда жуда кўп воқеаларга шоҳид бўлди. Сўнг Амударё бўйидаги Тўнжуклу манзилига – Хоразм сарҳадларига етиб келишди. Дарё бўйлаб қарвон оқимга қараб юришни давом эттирди. Ёбқанор воҳасига етиб келган қарвон туркманлардан гўшт ва сут харид қилди. Хонқага йўл олиб, кечувдан ўтди. Гурганж (Кўҳна Урганч)га кириб борган қарвон шаҳардаги қарвонсаройга жойлашди. Ибн Сино Хоразм заминига қадам қўйди.

Хоразмдаги илмий муҳит унга ижод билан шугулланишга имкон берди. Бу ерда у «Тиб қонунлари» асарини ёзишни бошлади. Асарнинг биринчи бўлимида табиб Галеннинг анатомияга оид ишлари чуқур таҳлил қилинди. Кўз мушаклари ва нерв тоаларини амалий тажрибадан ўтказди. Ҳатто катарактани жарроҳлик йўли билан олиб ташлашга ҳам қўл урди. Инсон устихони ва суяк ичидаги иликлар аҳамияти ҳақида батафсил маълумотлар бериб, юнон табиби Галендан бу соҳада анча илгарилаб кетди. Бу даврда Хоразм Ўрта Осиёнинг бой ва маданий ўлкаси сифатида илмий марказга ҳам айланган эди. Хоразмшоҳлар Маъмун ибн Муҳаммад (хукмронлик даври: 995–997), Али ибн Маъмун (хукмронлик даври: 997–999) ва Маъмун ибн Маъмун (хукмронлик даври: 999–1017) даврида Урганчда замонасининг кўпгина таниқли олимлари яшаб, ижод қилаётган эди. Берунийнинг устози, математик ва астроном Абу Наср ибн Ироқ (1034 йили вафот этган), табиб ва файласуфлар Абу Саҳл Масихий (1010 йили вафот этган) ва Абулхайр Ҳаммор (942–1030) ҳамда Абу Райҳон Беруний (973–1048) ана шулар жумласидан эди.

Ибн Сино Хоразмда хоразмшоҳ вазири Абул Хусайн Саҳдий билан танишиб, суҳбатлар қурди. Саҳдий саройдаги олиму уламолар раҳнамоси бўлиб, Ибн Синони ҳам сарой ҳомийлигига

олди. У Бухорода бу пайтгача бир нечта рисола ва китоблар ёзишга улгурган, Хоразм илмий жамоатчилигининг тилига тушган эди. Хоразмшоҳ вазири Абул Ҳусайн ас-Саҳдийга атаб кимёга оид «Рисола ал-иксир» – «Иксир ҳақида рисола» асарини ёзди. Айниқса, Арузийнинг илтимосига кўра, ёниб кетган Сомонийлар кутубхонаси фонди баёнини яратди. Ёш аллома 17–20 ёшлар орасидаёқ 24 жилдан иборат китобларни ёзиб улгурган эди. Шуларнинг 22 таси Барқий қўлида қолгани боис улардан ҳеч ким кўчирма ололмаган, деб хабар беради Ибн Али Усайбийя. Мазкур рисолаларнинг аксарияти кимё соҳасига оид эди. «Рисола ал-иксир» асарида эса Ибн Сино кимёвий йўл билан олтин ёки кумуш олиш мумкин эмас, деган худосага келади. Ибн Мақуланнинг маълумотига кўра, Ибн Сино ўз дўсти Барқийга бағишлаб бир неча рисолалар ёзган бўлиб, улар орасида «Наврўз байрами муносабати билан, абжад тартиби жойлашувига нисбатан йўриқ» номли рисола ҳам бор эди. Бу асар абжад тартиби асосида ўзига хос мураккаб алифбо яратишга бағишланган.

Ҳуллас, Гурганж (Урганч)нинг тор кўчаларию қишки совуқлари Ибн Синони яна бир синовдан ўтказа бошлади. Ибн Сино хоразмлик ёғочсозларнинг эшиклари мустақкамлигини ва нақшинкорлигини кўриб, бу усталар меҳнатига қойил қолди. Қолаверса, Урганч бозорлари ниҳоятда гавжум бўлиб, бу бозорларда узоқ Хитойдан Румгача бўлган юртлардан келтирилган моллар билан савдо қилинади. Бу ерда Кермон хурмоларидан тортиб, Яман шакаригача, Ҳиндистон зираворидан Хитой шойисигача бўлган маҳсулотлар савдоси қизгин кечарди. Самарқанд қоғозида ёзилган савдо битимлари, турк-ўғузлар асир олган турли қуллар савдоси тўхтамасди.

Ўз снёсатида туркий дунёни ва ислом оламини бирлаштириш, бошбошдоқлик ва турли тартибсизликларга барҳам бериш, бу йўлда ҳеч нарсадан қайтмасликни мақсад қилиб олган Султон Маҳмуд Газнавий Хоразмни ҳам тасарруфига олиш ҳаракатини бошлади. У ўз вакилини мактуб билан Урганчга жўнатди. Мактубни келтирган шахс Хўжа Ҳусайн Микоил эди. Манбаларга кўра, бу, шахс бир пайтлар Панч вилояти (Сўғднинг шарқий қисми) ҳокими бўлган Деваштичнинг авлодларидан эди. Бу мактуб Ибн Сино каби Масиҳий, Беруний, хоразмшоҳ Маъмун ибн Маъмун ва қолаверса Хоразм тақдирини ҳам ўзгартириб юбор-

ди. Ибн Сино ва Масихий Султон Маҳмуд Ғазнавий қароргоҳига боришдан бош тортган бўлсалар, Ибн Ирок, Ҳаммор ва Берунийлар Ғазнага боришни ихтиёр эдилар. Султон Маҳмуд эса барча урганчлик олимлар Ғазнага келишларини амр қилган эди. Вазиятдан чиқиш йўлини хоразмишоҳ Маъмун ибн Маъмун топди. У Ибн Синога Урганчни тарк этишни таклиф қилди.

Маҳмуд Ғазнавийга тобе бўлишни истамаган Ибн Сино тахминан 1010–1011 йилларда Хоразмдан махфий равишда чиқиб, Хуросон томон йўл олди. Берунийнинг илтимоси билан унга асли журжонлик бўлган, Қорақум бўйлаб бир неча бор сафар қилган Масихий ҳамроҳлик қиладиган бўлди. Ибн Сино ва Масихийлар ҳамкасблар бўлиб, улар табобатг илмида ҳамкор ва ҳамфикр эдилар. Ибн Сино Масихийнинг табобатга оид маърузаларида бир неча бор қатнашган, ундан кўп нарсани ўрганган эди. Бу, биринчидан, табобатга фан сифатида қаралига ва билимни кадрлаб, инсонпарвар бўлишга ўргатди. Масихий Гипократ ғоясини «Фақат табобатни биладиган табиб табобатни билмайди. Яна ... инсонни севиш керак» шиори сифатида тарғиб қиларди. Қолаверса, Масихий ёш Ибн Сино сиймосида ноёб иқтидор, зукко ақл ва ўз ишига фидойи олимни кўриб, бу йигитни кадрлар эди. Шу боис унинг Хуросонга беҳатар етиб олишида Беруний илтимосини бажону дил қабул қилди.

Улар Қорақумни карвонсиз кесиб ўтишга мажбур эдилар. Танланган йўл Сарикамиш ботқоғидан бошланиб, Қоранжур тузлиги орқали Ўзбойнинг қуруқ ўзанига чиқарди, бу ерда Борсакемас қумликларидан ўтиб, Дехистон томон бориларди. Бу йўл Каспий бўйидаги Абаскун портига олиб чиқарди. У ердан Журжонга бир кунлик йўл эди. Аввал жанубга – Заунгуз Қорақумига, у ердан Дарвоза қумлигидаги Эрбанд кудугига ва яна жанубга – Баҳордак қудуги томонга юрилди. Бу манзилдан Нисога (ҳозирги Ашхобод яқинида) бир қадам эди. Бу шаҳар қумлар ўртасидаги нажот гўшаси ҳисобланарди. Бироқ Масихий узоқ йўл ва хасталик оқибатида Нисога 18 км қолганида вафот этди. Уни дафн қилган Ибн Сино устозидан ёдгор сифатида унинг бўйнидаги икона тасвирини ва қўлёзмалари солинган чарм халтани ўзига олди.

Нисога ёлғиз кириб келган Ибн Сино Даккак томонда қурилган хонадонга келиб жойлашди. Қўлидаги устозидан

қолган иконанинг орқа томонидаги ёзувни яна қайта ўқиди: «Исо ибн Яхъё Масихий» деб ёзилган эди унда. Икона ўртасида яратувчининг тасвири ва устида «Раҳмон ур-роҳим» ёзуви, чап ва ўнг томонларида еттита шакл тасвирланган эди. Бу еттилик: Адолат, Эзгулик, Ақл, Ҳақиқат, Вужуд, Ҳаёт ва Донолик моҳиятини очиб берарди. Иккинчи қаторидаги марказда шаклсиз материя тасвирланган бўлиб, ёнларида мавжудлик, аввали: чапда Вақт (қария), ўнгда Борлиқ (қиз бола) тасвирланган эди. Уларнинг иккиси ҳам кўлларида дастакча тимсолини ушлаб турарди. Учинчи қаторида ташкиллашган материя – яратилган ва яратилмаган иборалари акс эттирилган бўлиб, тўртта тўртбурчак шаклида эди. Сўнгги қаторида пайғамбар Исо алайҳиссалом тимсоли бўлиб, Амин каломи битилган эди.

Эртаси кунни Ибн Синони Нисо ҳокими ҳузурига олиб боришди. Нисо ҳокими Ибн Синони Султон Маҳмуд Газнавий излаётганини билдирди. Агар саройда қолса, Маҳмудга «Ибн Сино Нисода бўлди, лекин кетиб қолди» деб мактуб ёзишини айтди. Бу ҳақда бизга XVI аср тарихчиси Қазвиний маълумот берган. Ибн Сино Маҳмуд қароргоҳидан кўра, бошқа ҳукмдор саройида хизмат қилишни маъқул кўрди. Шу режа билан Ибн Сино Тус ва Нишопур сари элтадиган йўлга тушди.

Айни шу йилларда бу ерларда курғоқчилик бўлиб, деярли дон ҳосили олинмаган эди. Манбаларда келтирилишича, биргина Нишопур ва унинг атрофларида 100 минг киши очлик ва касалликдан нобуд бўлган эди.

Шу манзаралар гувоҳи бўлган Ибн Сино елкасида иккига хуржун, бирида ўз қўлёзмалари, иккинчисида Масихий қўлёзмалари билан Тусга қараб йўл олди.

Тус буюк мутафаккирлардан бири Ғаззолийнинг ватани эди. Ибн Сино бир муддат суфий шайх Абусаид Абулхайр (Мийна бобо) билан Худо ва инсон, эзгулик ва ёвузлик хусусида хатлар ёзишганини эслади. «Балки Нишопурга Абу Саид ҳузурига бориш керакмикан?» деб ўйлади у. Тус йўлидан Нишопур томон бурилди. Аммо у Нишопур шаҳри ичкарасига кирмай турди. Нишопур яқинидаги Шиккон қишлоғида тўхтади. Аммо қишлоқ бўм-бўш эди. Бу ернинг одамлари касаллик (забо) ва очликдан қирилиб кетганди.

Ибн Сино билан мактуб ёзишган Абусаид Абулхайр (967-1049)нинг отаси Султон Маҳмуд Газнавий саройида табобат бўйича йирик олим эди. Абусаид 17 ёшида отасидан алоҳида оддий паҳса уйда яшай бошлади. Беш йил мустақил таълим олиб, Сарахста йўл олди. У ерда Абулфазлга мурид бўлди. У ўз пиридан билим олиб бўлгач, Абулфазл уни ватанига – Майхона (Меҳна) қишлоғига юборди. Абусаид пири амри билан у ерда 7 йил яшаб, инсонлар олдига қандай сўз билан чиқиш кераклигини ўрганди. Яна пири ёнига қайтиб, икки йил унинг хизматида бўлди. Сўнг пири унга ўз хирқасини совға қилиб, етти йил яна чўлга юборди. У ерда Абусаид ўз ҳақиқатини топиши керак эди. Бу орада пири Абулфазл вафот эгди. Етти йилдан сўнг пири васиятига кўра одамлар орасига кириб борди. Бир муддат Майхонада бўлиб, сўнг Амулга – Абулаббос хузурига йўл олди. Яна ўн йил Нишопурда ўз амру маъруфлари билан халқ орасида юрди.

«Асрор ут-таворих»га кўра, Абусаиднинг хонақоси Нишопурда бўлиб, унинг сўфиёна қарашлари «Сенга рўбарў келаётган ёвузликка тик бор. Уни ўз йўлингда мардона қарши ол» ғиёрида акс этган эди. Бу даврда Нишопурда Абусаид Бобо Кўҳий ва сўфийлик тариқати вакили қаррабийлардан бўлган Абу Бакр ва Ибн Қаррамлар борлигини биларди. Нишопур эса 20 минг кишилик қаррабийлар оқимининг диний маркази ҳисобланарди. Султон Маҳмуд уларни давлат гуруҳи сифатида эътироф этган эди. У Абу Бакрни ўзига дўст билиб, Нишопур шаҳри раислигига тайинлади. Абу Бакр шаҳар ҳокими сифатида халққа нисбатан анча қаттиққўллик билан сиёсат юритган. Қаррабийлар раҳбари Абу Бакр ва Нишопур бош қозиси, Султон Маҳмуд ўғилларининг устози Абусаидга қарши Маҳмудга мактуб юборди. Бундан Абусаид хабар топиб, Абу Бакрни ёнига чақирди ва воқеалар ҳақида ўзи сўзлаб берди. Буни эшитган Абу Бакр ўз аризасини қайтариб олди. Жангга ҳозирланган кўшинларини қўйиб юборди. Абусаид уни ўз ўғилларининг устози этиб тайинлади. Бу воқеадан сўнг Абусаид суфийлик тариқати раҳнамоларидан бирига айланди. Ҳатто бир дарвеш аввал Султон Маҳмудга бағишламоқчи бўлган рисоласини, қарорини ўзгартириб, Абусаидга бағишлади.

Ибн Сино бондод намозидан сўнг Абусаид эшиги тагида оломон билан бирга уни кута бошлади. Абусаид оломон ораси-

дан Ибн Синони излаб топди ва ортидан юришга амр қилди. Ибн Синонинг «Мени қандай топдингиз?» деган саволига Абусаид «Сизга бир қарашда бу сиз эканлигингизни билдим» деб жавоб берди. Абусаид уни бир муддат ўз қароргоҳида меҳмон қилди. Турли масалаларда узоқ суҳбатлашдилар. Ибн Синони йўлнинг ярмигача кузатиб борган Шайх Абусаид Абулхайр унга оқ йўл тилаб қолди. Ибн Сино устози Масихий билан боришни ният қилган Журжонга – Қобус хузурига ёлғиз ўзи йўл олди.

Журжон ва Райдаги ҳаёт

Ибн Сино Журжонга кириб келганида маҳаллий ҳукмдор Қобуснинг дафн маросими устидан чиқди. Қобус ўрнига ўғли Манучеҳр тахтга чиқди. Манучеҳр ўзини Султон Маҳмуднинг вассали деб билиб, Маҳмуд номига жомеъ масжидларида хутбалар ўқитди.

Ибн Сино дўсти Беруний берган тавсияномани Қобуснинг ўғли Манучеҳрға эмас, балки Қобуснинг қизи малика Заррингизга топширди. Чунки Беруний бу оқила, файласуф малика ҳақида Ибн Синога кўп гапириб берган эди. Ибн Сино Заррингизга ўзининг геодезияга оид рисоласини бағишлади.

Журжондан Ибн Сино ўз укаси Маҳмудга ва шогирди Маъсумийга мактуб жўнатмоқчи эди. Аммо шимолга – Каспий бўйлаб Деҳистон томон йўлга тушди. У Деҳистон маркази Ахур ёки Машҳади мисирон деб номланувчи шаҳарчага келди. Бу ерда Ибн Сино безгак билан хасталаниб қолди. Бу ернинг ботқоқлари ва зах ҳавоси касалликнинг тез тарқалишига сабабчи эди. Деҳистон балиқчилари орасида, гарчи улар Ибн Синони кўрмаган бўлсалар-да, у ҳақда ривоятлу хикоятлар тарқалганди. Шу боис Ибн Сино ўзи ҳақидаги ривоятларни эринмай ёзиб ҳам олди. Бу билан у анча таскин топгандай бўлди. Ахир содда халқ назарига тушиш, улар орасида доно ва зукко шахс сифатида машҳур бўлишнинг завқи бошқача эди. Энди Ибн Сино яшашга яна иштиёқ топди. У ўзининг 1005 йили Урганчда қоралай бошлаган «Тиб қонунлари» асарининг давомини айнан Деҳистон балиқчилари билан учрашувдан сўнг ёзишга киришди. Бу ерда у хасталиқдан тузалиб, анча тетиклашди. Сўнг яна Журжонга қайтди. Бу ерда кўп ўтмай илмий ишлари ва табиблик фаолият

тини бошлаб юборди. У Абу Убайд Жузжоний билан танишди. Уни ўзига шоғирд қилиб олди. Бу йигит Ибн Синога эпг яқин ва содиқ шоғирд бўлиб қолди. Устозининг охиргги нафасигача унинг хизматида бўлди. Абу Убайд ҳали ҳеч кимга маълум бўлмаган файласуф ва фақиҳ эди. Унинг ватани Ҳирот яқинидаги кичкина Жузжон шаҳарчаси эди.

Бу пайтда Ибн Сино 32 ёшда эканлигидан келиб чиқиладиган бўлса, бу воқеа 1012 йилга тўғри келади. Жузжонийнинг ўзи аслида Ибн Синони сўраб-суриштириб топиб келган эди. Бундан ташқари, Журжонда Ибн Сино яна бир яқин инсон - Шерозий билан учрашди. Шерозий Журжондаги бообрў кишилардан бўлиб, илм-фаннинг қадрига етарди. У ўз уйига ёндош бир уйни сотиб олиб, Ибн Синони ўша ерга жойлаштирди. Аммо Ибн Сино ва Шерозийлар қайси вазиятда танишганлари ҳақида маълумот йўқ.

Шерозий олиб берган хонадонда Ибн Сино «Тиб қонунлари» асарини ёзишни давом эттирди. Мазкур китобнинг тўлиқ номи «Китоб ал-қонун фи-т-тибб» бўлиб, Ибн Синонинг шоҳ асари ҳисобланади. У ўз давридаги табобат фанининг муфассал қомуси эди. Унда инсон соғлиғи ва касалликларига оид барча масалалар мантикий баёнини топган. «Тиб қонунлари» жами 5 китобдан иборат бўлиб, 1012-1024 йиллар оралиғида ёзилган. Шерозий хонадонида ёзилиши давом эттирилган «Тиб қонунлари»нинг биринчи китоби табобатнинг умумий назарияси: инсон анатомияси ва физиологияси, касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари ва уларнинг аломатлари, даволашнинг умумий асослари, бадантарбия ва соғлиқни сақлаш тадбирларига бағишланган эди. Асарнинг иккинчи китоби фармакологияга бағишланган бўлиб, унда ўсимлик, маъдан ва ҳайвонлардан олинadиган 811 содда дорининг номи алифбо тартибида жойлаштирилган ва уларга таъриф берилган, ҳар бир дорининг қайси касалликка даво эканлиги кўрсатилган. Асарнинг учинчи китобида жузвий касалликлар, яъни инсоннинг бошидан то товонигача ҳар бир аъзосида учрайдиган касалликлар, уларни аниқлаш ва даволаш усуллари баён этилади. Тўртинчи китоб инсоннинг бирон-бир аъзосига хос бўлмаган, балки бутун гавдасида юз бериши мумкин бўлган касалликларга бағишланган. Ниҳоят, бешинчи китобда мураккаб дорилар, яъни табиатда тайёр ҳолда учрамайдиган дорилар

(турли тарёқлар, маъжунлар, малҳамлар, ҳабдорилар ва х.к.)ни тайёрлаш тўғрисида гап боради.

Ибн Сино бағри кенг инсон эди. Асарларининг бирор-бир ўрнида Султон Маҳмудга нисбатан ёмон кўз билан қарамади. Табиб учун душман тушунчаси бўлмаслиги керак, деб ҳисобларди у. Султон Маҳмуд Ғазнавий ҳам унга душманлик кўзи билан қарамаган. Бироқ у буюк табиб Ғазнадаги саройида аллома Беруний, шоирлар Фирдавсий, Унсурий ва бошқалар билан биргаликда яшаши ва фақат унинг ўзини даволаши керак, деган фикрда бўлган.

Абу Али ибн Сино нафақат табобат, балки бошқа фан соҳалари билан ҳам шуғулланишни давом эттирди. Кунларнинг бирида Ибн Сино ўз шогирди Жузжоний билан Таборак тоғига борди. У ерда бир пайтлар Беруний ва Масихий ишлаган эди. Ибн Сино тоғда бир пайтлар фойдаланилган секстант қолдиқларини учратди ва шогирдига бу ҳақда гапириб берди. Бу секстантни 994 йилда Хўжандий бунёд этган эди. Ибн Сино секстантнинг устига чиқиб, унинг соддалиги ва пурвиқорлигидан хайратланди. Кейинчалик Ибн Сино Исфохонга расадхона курдириб, у ерда самовий жисملарни, нурнинг табиатини ўрганди. Ибн Сино буйича нур ҳаракат оқими ҳисобланади.

Маълумотларга қараганда, Ибн Синонинг «Заррингизга нома ...» асарида қатор астрономик кашфиётлар жамланган. Бироқ бу асар ҳозирги кунга қадар етиб келмаган. Ой ҳароратини белгилашдаги ютуқлари ҳақида Беруний: «Амалий жиҳатдан Ибн Синонинг услуби Ойнинг тез ҳаракатланиши туфайли мураккаб, аммо назарий жиҳатдан энг тўғри йўл», – деб ёзган эди. Бундан ташқари, Ибн Сино астрономияга оид «Талхис Алмажистий», «Осмон жисмлари ҳақида рисола», «Осмон жисмларининг кўриниш масофаси ҳақида» (ягона кўлёзма нусхаси Оксфорда сақланмоқда), «Ёриткичларнинг кундузи эмас, кечаси кўриниши ҳақида», «Осмон ўртасида Ернинг муқим туриши сабаблари тўғрисида» (ягона кўлёзма нусхаси Қоҳирада сақланади), «Самовий кўринишларнинг ҳолати» каби ўнлаб асарлар ёзди. Рай шаҳрида яшаган пайтида Ибн Сино Ой тупилишини кузатиш билан боғлиқ ҳолда шаҳарларнинг узунламасини топиш усулини ихтиро қилди. Бу асарлари билан Ибн Сино нафақат табиб, балки астроном сифатида ҳам танила бош-

лади. Ибн Сино умри давомида астрономияга оид 8 та мустақил рисола ёзди. «Китоб аш-шифо» ва «Донишнома»нинг риёзиёт қисмида мазкур мавзуга алоҳида бобларни бағишлади. Птолемейнинг «Алмажиста»сини қайта ишлаб, амалий астрономияга оид қўлланма ёзди.

Ибн Синонинг математика соҳасига оид илмий ишлари ҳам сермахсул эди, у Евклиднинг «Негизлар» китобига шарҳлар ва изоҳлар киритди, уни тўлдирди, бунда геометрик ўлчамларга арифметик атамаларни қўлади. Сон тушунчасини натурал сондан анча кенгайтди.

Ибн Сино ўз шоғирди Жузжоний билан Райга йўл олди. Демаванддан кейин қишки кунларнинг бирида улар Райга етиб келишди. Рай шаҳри ўзига хос бўлиб, саккизта бозори бор эди. Хунармандлар маҳаллаларида иш қизгин бўлган. Гарчи Нишопурдан кичикроқ бўлса-да, бу шаҳар анча маҳобатли кўринарди ҳамда Византия ва Кавказ карвон йўлларининг чорраҳасида эди. Шаҳарни Сурон канали кесиб ўтарди. Рай газламалари шуҳрати узок-узокларга кетган бўлиб, Ибн Сино бу қадар нафис матоларни фақат Бухоронинг Занданасида кўрган эди. Ибн Сино бу ерда шаҳар маликаси Саййида Хотун ва унинг ўгли ҳукмдор Маҳмуддавла Абу Толиб Рустам (997–1029) хизматига кирди. Саййида асли гилонлик бўлиб, келиб чиқиши шоҳларга мансуб дайламийлар уруғидан эди. У Султон Маҳмуднинг Ибн Синони ўзига топшириш, акс ҳолда унга қарши уруш очиши ҳақидаги таклифини фалсафона йўл билан рад қилди, яъни «Маҳмуд аёл кишини тор-мор келтирди, дейилишидан уялмайсизми?» мазмунида жавоб ёзди. Маҳмуд эса Саййидани шу билан тинч қўйди.

Рай ўз олимлари билан машҳур эди. Бу шаҳарда машҳур табиб ва файласуф Розий яшаган бўлиб, у 932 йилда вафот этган эди. Ибн Сино эса бу шаҳарга 1015 йилда кириб келди. Лекин халқ орасида Розий ҳақидаги гаплар тилларда дoston эди. Ибн Сино Розий ҳақида ўзининг «Тиб қонунлари»да: «Розий ҳақиқатни аниқ ифодалаган, унда сирлилиқ ва ёлгон бўлмаган», деб ёзган эди.

Райнинг эътиборли шахсларидан бири вазир Фаҳрудавла ас-Соҳий бўлиб, оддий қишлоқ муаллими оиласидан келиб чиққан эди. Унинг кутубхонаси ўз даврининг катта илм хази-

наси бўлган. Бироқ бу кутубхонага душманлар томонидан ўт кўйилган эди.

Ибн Синога Қазвиндан 35 қақирим шимолда, Рудбор туманида жойлашган, бир пайтлар зардуштийлар ибодатхонаси ва йирик кутубхона бўлган Аламут қасрига бориш насиб этмади. Бу қаср ва ундаги кутубхона ўз вақтида Носир Хусрав, Насриддин Тусий, Умар Хайём ва Ҳасан Сабоҳларни илҳомлантирган маскан эди.

Кўп ўтмай Ибн Сино ўз шогирди билан Қазвинга кўчди. Қазвин араб халифалигининг чегара манзилгоҳи бўлиб, бу ерда курдлар яшарди. Шу шароитда ҳам Ибн Сино «Тиб қонунлари» устидаги иштини давом эттирди, одамларни даволаш билан машғул бўлди. Жужжоний эса ўз устозига беминнат хизмат қилиб, ҳар томонлама кўмаклашди. Ибн Синога бу шаҳарда ҳам узоқ туриш насиб этмади. Ҳамадонга боришни лозим топди. У ерни Маждуддавланинг акаси ёш ҳукмдор Шамсуддавла (997–1021) бошқарган. У ҳам дайлабийлардан бўлиб, қатъий сўзли, иродали шахс эди. Ибн Сино ундаги ғайрат ва руҳий кўтаринкиликни кузатди. Ибн Сино Шамсуддавлани санчқи касалидан даволади. Бунинг эвазига 1019 йилда Шамсуддавла Ибн Синони ўзининг вазирини этиб тайинлади. Оддий сарой табиби бўлган Ибн Сино учун бу кутилмаган ҳолат эди. Шундай бўлсада, Ибн Сино ёш ҳукмдорга давлат ишларида кўмаклашди. Давлат ишлари билан банд бўлишига қарамай, илмий ишларини ҳам давом эттирди. Бир қатор асарлар яратди. Ўзининг машҳур фалсафий қомуси – «Китоб аш-шифо»ни ҳам шу ерда ёзишга киришди. Бу асар илмий қомус даражасида бўлиб, қуйидаги тўрт қисмдан иборат: 1) мантиқ; 2) табиий фанлар; 3) математика; 4) метафизика ёки илоҳиёт. Фалсафага оид «Китоб ан-нажот» асарида Ибн Сино «Китоб аш-шифо»нинг қисқача мазмунини баён этган эди.

Ибн Синонинг фалсафий қарашлари яна «Ал-ишорат ватанбиҳот» («Ишоралар ва танбеҳлар»), «Ҳикмат ал-мапирқиён» («Шарқликлар фалсафаси»), «Китоб ал-ишорат фил-мантиқ вал-ҳикмат» («Мантиқ ва фалсафанинг ишоралари»), форс тилидаги «Донишнома» асарида, «Тайр қиссаси», «Саломон ва Ибсол», «Ҳайй ибн Яқзон», «Юсуф ҳақида қисса» рисолаларида баён этилган. Ибн Сино материяни энг содда бўлинмас тўрт унсур:

ҳаво, олов, сув ва тупроқдан иборат, деб ҳисоблаган. Унинг фикрича, шу тўрт унсур абадий йўқолмайди. Унинг бу қарашлари зардуштийликнинг тўрт муқаддас маъво ҳақидаги қарашларига мос эди. Ибн Сино «Китоб аш-шифо»нинг табиий фанларга оид қисмида баъзи геологик жараёнлар ҳусусида илмий, назарий хулосаларини берди. Бунга яқин қарашлар маъданшуносликка оид «Ал-афъол вал-инфиолот» («Таъсир ва таъсирланиш») асарида ҳам учрайди. «Китоб аш-шифо»нинг «ан-Набот» («Ўсимликлар») қисмида эса ўсимликшунослик, ўсимликлар турлари, уларнинг пайдо бўлиши, озикланиши, тузилиши, кўпайиши, атамалари ҳақида илмий кузатишлари баён этилди.

Ўз вазири Ибн Синога ҳукмдор Шамсуддавла «Подшолик номуси» унвонини берди. Чунки амир Шамсуддавла турклар ва курдлар орасида қолган бўлиб, Ибн Синонинг маслаҳатларига мухтож эди. Ўзаро урушлар, нотинчликлар, ғалаёнлар Шамсуддавлани хасталантирди. Курдлар исёнини бостириш учун Кермоншоҳ томон йўлга чиққан Шамсуддавла йўлда вафот этди.

Ибн Синонинг Исфахон ҳукмдори Алоуддавла хизматига кетишини эшитган Шамсуддавлянинг ўғли Тоҷулмулк Ибн Синони Фаражан қасрига банди қилишни буюрди. Бу пайтда Ибн Сино 42 ёшда эди.

Исфахонда Ибн Сино юнон олими Героннинг «Механика» асари асосида «Фикр баҳоси» асарини ёзди. Мусиқага оид рисо-лалар яратди. У шеърый ритм, сўз ва мусиқа алоқасини ишлаб чиқди.

Шеърятда Абу Али ибн Синонинг ўз ўрни бўлган. У ўзининг «Уржуза» тиббий асарини ражаз вазнида шеърый услубда ёзди. Унинг бир неча форс тилидаги ғазал ва қитъалари, 40 дан ортиқ рубоийлари ҳам бизгача етиб келган. Айрим манбаларда ёзиллишича, Ибн Сино туркий (ўзбек) тилида ҳам шеърлар битган. Мусиқа бобида эса Форобий йўлини давом эттирди. «Китоб аш-шифо»нинг «Жавомеъ илмул-мусиқий» – «Мусиқа илмига оид тўплам» қисмининг ҳар бири бир неча бобли олти бўлимдан иборат эди. «Ан-нажот», «Донишнома» ҳамда «Тиб қонунлари», «Рисолаи ишқ» асарларининг баъзи боблари мусиқанинг айрим масалаларига бағишланган эди. Табиб сифатида у мусиқани муҳим тиббий воситалар сирасига киритди.

Фаражан қамоқхонасида Шамсуддавлани ҳаётдан олиб кетган қуланж касаллиги ҳақида рисола ёзди. Бу ерда у «Ҳайй ибн Яқзон» фалсафий рисоласини битди. Ҳайй ибн Яқзон – бу Семурғ тимсоли бўлиб, инсонни Ҳақ томон саёҳат қилишга чорларди. Яна қамоқхонада ўтириб, «Саломон ва Ибсол» асарини қоралади. Бу асар қайтиб келмаслик, ўлим орқали саёҳат қилиш рисоласи эди. Бундан ташқари, «Тайр қиссаси» («Қушлар қиссаси») рисоласи орқали ўз васиятини баён қилди. Укаси Маҳмудга бағишлаб яна бир васиятнома – «Тақдир ёки назар» асарини ёзиб қолдирди.

Алоуддавла ўз дўсти Шамсуддавланинг ўғли Самауддавлани қутқариш мақсадида Ҳамадонга хужум қилади, курдлар ёрдамида Тожумулкни тор-мор келтиради. Тожумулк Ибн Сино ётган Фаражан қамоқхонасига яширинади.

Ибн Сино қамоқдан озод бўлгач, алийлар хонадони вакили уйида яшайди. Бу ерда «Китоб аш-шифо» асарини яна давом эттирди. Қатор асарларини якунлашга киришди. Тожумулк қамалдан қутулгач, яна Ибн Синони қидиради. Унинг айғоқчилари Ибн Синони топишади, бироқ уни қўйиб юборишни маъқул кўришади.

Ибн Сино бу нотинч юртни ташлаб, Шамсуддавланинг биродари Исфохон ҳокими Алоуддавла хизматига ўтишга рози бўлди. 1023 йилда Исфохонга кўчиб, «Китоб аш-шифо» асарини ёзишни давом эттирди. Асар 18 жилддан иборат бўлиб якунланди.

1032 йилда Ибн Сино 52 ёшда эди. Бу давр орасида у «Китоб ан-нажот» асарини ёзиб, унда ғарб ва шарқ файласуфларининг 28 минг масаласига ўз ечимини баён қилди. Китоб 20 жилдни ташкил этди. Исфохонда Ибн Сино астрономияга оид асарларини давом эттирди. Ибн Сино ҳукмдор Алоуддавланинг маслаҳатчисига айланди. Исфохон муҳитида форс тилида яна бир фалсафий асари – «Донишнома» («Билим китоби»)ни тасниф қилди.

Жузжоний ёзишчи, Ибн Сино жисмоний жиҳатдан ҳам бақувват бўлган. Бироқ шаҳарма-шаҳар дарбадар юриш, уйқусизлик, тинимсиз меҳнат ва таъқиблар, ҳибсга олиш унинг саломатлигига салбий таъсир этди. У йўғон ичакда бўладиган қуланж касаллигига чалиниб қолган эди, бунинг устига тутқаноққа ҳам йўлиқади. 1034 йилда бошланган бу касаллик

1037 йил 18 июнда, яъни ҳижрий 428 йил рамазон ойида 57 ёшли Ибн Синони ҳаётдан олиб кетди. Уни иззат-икром билан шогирди Жузжоний бошчилигида Ҳамадонга дафн этишди. Ибн Сино қабри устида ҳашаматли мақбара қурилган.

Олимнинг илмий мероси

Ибн Сино ёзган 450 дан зиёд асардан 242 таси бизгача етиб келди. Шулардан 80 таси фалсафага, 43 таси табобатга оид бўлиб, қолган қисми мантиқ, психология, астрономия, математика, мусиқа, кимё, ахлоқ, адабиёт ва тилшунослик соҳаларига оиддир. Унинг илмий меросини шартли равишда тўртта: фалсафий, табиий, адабий ва тиббий қисмларга бўлиш мумкин. Ундан қолган бой мерос Шарқ ва Ғарб маданияти ривожига муносиб ҳисса бўлиб қўшилди. Унинг асарлари XII асрдан лотин тилига таржима қилиниб, Европа университетларида ўқитилди. «Тиб қонунлари»нинг лотинча таржимаси шу кунгача жами 40 марта нашр этилган. Асарнинг айрим қисмлари бошқа европа тилларига таржима қилинган ва кўплаб марта чоп этилган.

Бугунги кунда Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида Абу Али ибн Сино қаламига мансуб 50 асарнинг 60 та қўлёзмаси мавжуд. Унинг асарларини Е. Бишманн, Ю. Руска Карра де Во, Х. Корбин, Л. Гарде каби европа; М.У. Наҳотий, А.Н. Нодир, Ж.Ш. Қанавогий, Саид Нафисий, Яҳё Маҳдавий, Э. Ихсонўғлу, Ф. Раҳмон каби араб, турк, форс олимлари, Е.Э. Бертельс, А.Я. Борисов, И.С. Брагинский каби рус олимлари; С. Айний, С. Мирзаев, А. Муродов, А. Расулов, У.И. Каримов, А. Ирисов каби ўзбек олимлари ўргандилар. Рус антропологи М.М. Герасимов унинг калла суяги асосида портретини яратди. 1984 йилда «Ўзбекфильм» студиясида «Даҳонинг ёшлиги» тарихий-биографик бадиий фильми яратилди. Карл Линней тропик дарахтга Авиценна номини берди. 1956 йили Ўзбекистонда топилган бир минерал унинг номи билан Авиценнинг деб аталди. Бухоронинг Афшона қишлоғига ва Бельгиянинг Кортнейин шаҳрига Ибн Сино ҳайкаллари ўрнатилди. Бухоро, Тошкент, Душанбеда ҳам ҳайкаллари қад ростлади. Афшонада Ибн Сино му-

зейи очилди (1980). 1999 йили Ўзбекистонда Ибн Сино халқаро жамғармаси тузилди. «Ибн Сино» ва «Сино» номли халқаро журналлар нашр этилмоқда. Тожикистонда фан соҳасидаги катта ютуқларни тақдирлаш учун Абу Али ибн Сино номидаги Давлат мукофоти таъсис этилган.

Ўзбекистон ва Тожикистондаги кўплаб тиббий олий ва ўрта билим юрғларига, жумладан, Бухоро тиббиёт институтига, санаторий, шифохона, Бухоро вилояти кутубхонаси ва маданият саройига, турли мактаб, кўчалар ва ширкат хўжаликларига, Тошкентдаги тураржой мавзесига Ибн Сино номи берилган.

Абу Али ибн Синонинг номидан Мадади Сино – медицина агамаси вужудга келган. Ибн Сино Европада Авиценна номи билан машхур бўлган.

Абу Али ибн Сино Туркистон халқлари тарихида ва жаҳон илм-фани тарихида муносиб из қолдирган буюк алломадир.

Абу Али ибн Синонинг ўз тилидан ёзиб олинган таржимаи ҳоли

Отам асли бахлик эди. Нуҳ Ибн Мансур замонида у ердан Бухорога кўчиб келади ва у даврда Бухоро атрофидаги Хурмайсан деган қишлоқда маъмурий ишларга бошчилик қилган. [Хурмайсан] Бухоронинг энг йирик қишлоқларидан саналар эди. Унинг яқинида Афшана деган бир қишлоқ ҳам бор. Отам ўша қишлоқдан онамга уйланиб, шу ерда туриб қолади. Мен шу ерда тутилганман, кейин укам туғилди.

Сўнгра биз Бухорога кўчиб келдик. Мени Куръон ва адаб [илмларини] ўқитадиган муаллимларга топширдилар. Ёшим ўнга тўлганда мен Куръонни ва адаб [илмларидан] кўпини ўзлаштириб олган эдим, ҳатто одамлар менга ажабланадиган ҳам бўлди...

[Отам] мени ҳинд ҳисобини биладиган бир резаворфурушча юбора бошлади, мен ундан [ҳинд ҳисобини] ўргандим. Кейин Бухорога Абу Абдуллоҳ Нотилий келиб қолди, у кишининг файласуфлик даъвоси бор эди. Менга таълим беради, деган умидда отам у кишини уйимизга кўчириб келди. Унинг келишидан олдин ҳам мен фикҳ билан шуғулланиб, бу хусусда Исмоил Зоҳид деган кишининг ҳузурига қатнаб юрар эдим. Шу билан мен талаб қилиш йўларини ва жавоб берувчига эътироз билдириш усуларини, уларда жорий бўлган йўсинда билиб олиб, бу соҳани энг яхши биладиганлардан бўлиб қолган эдим...

Мен учун илм эшиклари очила бошлади. Кейин тиб илми билан шуғулланишга майл этдим ва унга оид китобларни ўқишга тушдим. Тиб илми қийин илмлардан эмас, шу сабабли қисқа муддат ичида бу [фанда жуда] илғорлаб кетдим, энди ҳатто билимдон табиблар ҳам келиб, ҳузуримда тиб илмидан дарс оладиган бўлдилар. Беморларни ҳам кўриб турардим ва [шу йўсинда] орттирган тажрибаларим натижасида муолажа эшиклари менга шу қадар [кенг] очилиб кетдики, уни таърифлаб бериш қийин.

Шу билан бирга баъзан фикҳни ўрганишда ҳам давом этар эдим ва шу хусусдаги мунозараларда иштирок этиб турардим. Бу вақтда мен ўн олти ёшда эдим. Кейин яна бир ярим йил илм ва мутолаага берилдим, мантиқ ва фалсафанинг ҳамма

қисмларини қайтадан ўқиб чиқдим. Ўша кезларда мен бирор кечанинг ҳам охиригача ухламас, кундузлари ҳам илмдан бошқа нарса билан шуғулланмас эдим. [Мантиққа оид] равшан ва аниқ бир қанча [қоидаларни] жамладим. Ҳар бир хужжатни текшираётганимда бир қанча қиёсий муқаддималарни исбот қилиб, уларни шу равшан [қоидалар] нуқтаи назаридан тартибга солардим. Кейин у муқаддималарнинг шартларини назарга олиб, улардан чиқадиған хулосага қарардим. Ниҳоят, бу масалада ҳамма нарсанинг асл моҳияти менга аён бўлиб қоларди.

Агар бирон масаладан бошим қотиб, қиёсда ўргача таърифни топа олмасам, жоме масжидга борардим ва намоз ўқиб, яратувчига ёлборардим, натижада қоронғу нарсалар менга ойдинлашар, мушкуллар осон бўлар эди.

Кечалари эса уйимга қайтиб келардим-да, олдимга чирокни қўйиб олиб, фақат ўқиш ва ёзиш билан банд бўлардим. Мабодо уйку босса ёки ўзимни ҳорғин сезсам, қувватни қайтариш учун бир қадаҳ шароб ичиб, кейин яна ўқишга тушардим. Агар бироз уйкуга кетсам, туцимда ўша ўнгимдаги масалаларни кўрардим ва кўп масалалар тушимда аён бўларди. Ана шу зайлда ҳамма илмларни мустаҳкам эгаллаб олдим ва улардан инсон имконияти даражасида хабардор бўлдим. Ўша вақтларда билганларим, ҳозир билганларимчалик эди; бутунги кунгача [билишимга] бирон нарса қўшилмади...

Бу вақтда Бухоронинг подшоҳи Нуҳ ибн Мансур эди. Иттифоқо у бир касалликка дучор бўлиб, табиблар у ҳақда бир фикрга келишса олмабдилар. Кўп ўқийдиганлигим туфайли, номим улар ўртасида машҳур бўлиб қолган эди. Подшоҳ хузурида менинг ҳақимда гапириб, ундан мени чақиртиришни сўрашибди. Мен бориб [табиблар билан] биргаликда [шоҳни] даволашда иштирок этдим ва шу орқали унга танилдим. Бир куни шоҳдан кутубхонасига киришга ва у ердаги тибга оид китобларни муталаа қилишга рухсат сўрадим. Шоҳ менга рухсат берди. Мен кўп хоналардан иборат кутубхонага кирдим. Ҳар бир хонада китоб сандиқлари турар, китоблар эса устма-уст тахлаб қўйилган эди. Хоналарнинг бирида араб китоблари, шеърлари, бошқасида фикҳга оид [асарлар] турарди. Шу тартибда ҳар бир хонада маълум бир фанга оид китоблар [тўпланган эди]. Кейин

биздан олдин ўтган олимлар китоблари рўйхатини ўқиб чиқдим ва ундан керакларини талаб қилдим. У ерда шундай китобларни кўрдимки, кўпчилик ҳатто уларнинг номларини ҳам эшитмаган бўлса керак. Ўзим ҳам уларни бундан аввал кўрмаган эдим, бундан кейин ҳам учратмадим. Ўша китобларни ўқиб, улардан баҳраманд бўлдим. Шу билан ҳар бир муаллифнинг илмдаги даражасини билиб олдим.

Ёшим ўн саккизга борганда бу илмларнинг ҳаммасини эгаллаб бўлган эдим. Ўша кезларда илмни кўпроқ ёдда сақлаб қолар эдим, ҳозир эса илмим кўпроқ етилган, аммо билим – битта ва ўшандан бери менда янги бир нарса қўшилгани йўқ...

Бу орада отам вафот этиб, аҳволимда ўзгариш юз берди; султон ҳузуридаги вазифалардан бирини ўз зиммамга олдим. Кейин зарурат юзасидан Бухорони тарк қилишга, Гурганж томонга кўчишимга тўғри келди. У ерда илмларни севувчи Абу-л-Хусайн ас-Саҳлий вазир эди. У ернинг амири ҳузурига бордим, амир Али ибн Маъмун эди. Мен у пайтда эғнимга тайласон ва тахтаулханакли фақиҳлар кийимини кийиб олган эдим. Мен учун менга ўхшаганларга етадиган миқдорда ойлик тайин қилишди. Ундан кейин зарурат Нисога кўчишимга мажбур қилди. Сўнг ундан Абивардага, ундан Туста, ундан Шикқонга, ундан Саманқонга, ундан Хуросон чегарасидаги Жожурмга, ундан Журжонга [кўчдим]; мақсадим Амир Қобуснинг ҳузурига бориш эди. Шу пайтда Қобусни тутиб, қалъалардан бирига қамаб қўйишди ва у ўша ерда ўлди. Сўнгра Деҳистонга кетдим, у ерда қаттиқ касал бўлиб қолдим.

Яна Журжонга қайтиб келдим ва у ерда менга Абу Убайд ал-Жузжоний келиб қўшилди. Шу кезларда ўз ҳолимни ифодалайдиган бир қасида ёздим, унда мана шу байт ҳам бор эди:

*Мен улдуз бўлганимда кенг шаҳар ҳам сиздиролмай қолди,
Қимматим ошганида харидорсиз қолдим.*

Абу Али ибн Сино. Таржимаи ҳоли. Арабчадан А. Ирисов таржимаси. – Т.: Фан, 1980. 6–7, 9–10, 11, 12–13-бетлар.

Абу Али ибн Сино РУБОИЙЛАР

*Мени кофир этмак эмасдур осон,
Хаммадан маҳкамроқ мендаги имон.
Юз йилда бир келур мен каби инсон,
Демак бу дунёда йўқ бир мусулмон.*

*Май мастга душману ҳушёрга ёрдир,
Ози тарёк, кўпи бир захри мордир.
Кўп бўлса зарари оз эмас унинг,
Оз бўлса унда кўп манфаат бордир.*

*Ўзни доно билган бу уч-тўрт нодон,
Эшак табиатин қилур намоён.
Булар суҳбатида сен ҳам эшак бўл,
Булмаса «кофур» деб қилишар эълон.*

*Қаро ер қаъридан то авжи Зуҳал –
Қоинот мушкулун барин қилдим ҳал.
Кўп мушкул тугунни англадим, ечдим,
Ечилмай қолгани биргина ажал.*

*Эй қошки, билолсам мен қандай инсон;
Оламда не излаб бунча саргардон.
Кераклигим бўлса яшасам хандон,
Булмаса минг кўздан ёш тўксам нолон.*

*Ҳеч бир гап қолмади маълум бўлмаган,
Жуда оз сир қолди мавҳум бўлмаган.
Билимим ҳақида чуқур уйласам,
Билдимки ҳеч нарса маълум бўлмаган.*

Ш. Шомуҳамедов таржимаси

Абу Али ибн Сино. Шеърлар ва тиббий дoston.
Тузувчи А. Ирисов. – Т., 1981. 48, 49–51-бетлар.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. *Абу Али ибн Сино*. Таржимаи ҳоли. Арабчадан А. Ирисов таржимаси. – Т.: Фан, 1980.
2. *Абу Али ибн Сино*. Тиб қонунлари. 1–5-китоблар. 2-нашри. – Т.: 1979–1983.
3. *Абу Али ибн Сино*. Тиббий рисолалар. – Т.: Фан, 1987.
4. *Беруний билан Ибн Синонинг савол-жавоблари*. 2-нашри. – Т.: Фан, 1973.
5. *Джумаев В.К.* Хирургия Абу Али ибн Сино и её исторические истоки. – Т., 1965.
6. *Ирисов А.* Абу Али ибн Сино. – Т., 1980.
7. *Каримова С.* Ибн Сино / Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд. – Т.: ЎЗМЭ Давлат илмий нашриёти, 2002. – Б. 53–59.
8. *Миркарим Осим*. Ибн Сино қиссаси. – Т.: Ёш гвардия, 1983.
9. *Салдадзе*. Ибн Сино (Авиценна). – Т.: Изд-во литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1983.
10. *Абу Али ибн Сино*. Таржимаи ҳоли. Шеърлар. Тиббий дoston (Уржуза). Сўзбоши А. Ирисовники. – Т., 1981.
11. *Наршахий*. Бухоро тарихи. – Т.: Фан, 1966.
12. *Абу Али ибн Сино*. Саломон ва Ибсол. – Т., 1980.
13. *Абу Али ибн Сино*. Тиб қонунлари. 3 жилдли сайланма. Тузувчилар У. Каримов, Ҳ. Ҳикматуллаев. – Т., 1992.
14. *Абу Али ибн Сино*. Уржуза ёки 1326 байт тиббий ўтиб. – Т., 1999.
15. *Ибн Синонинг илм ва ахлоққа доир баъзи рисолалари*. Н. Турдибоев таржимаси. – Т., 2009.
16. *Абу Али ибн Сино (Авиценна)*. Канон врачебной науки. Перевод с арабского У.И. Каримова. В 10 томах. Издание третье. Т. 1–10. – Т.: Изд-во Медицинской литературы им. Абу Али ибн Сино, 1996.
17. *Абу Али ибн Сино*. Шеърлар ва тиббий дoston. Тузувчи А. Ирисов. – Т., 1981.

Мундарижа

Сўзбоши.....	3
Афсона ҳақида.....	5
Дастлабки сабоқлар.....	6
Нотинч Бухоро.....	8
Абу Али ибн Сино Хоразмда.....	12
Журжон ва Райдаги ҳаёт.....	17
Олимнинг илмий мероси.....	24
Абу Али ибн Синонинг ўз тилидан ёзиб олинган таржимаи холи.....	26
Абу Али ибн Сино. Рубойлар.....	29
Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати.....	30

Азимхўжа Музаффарович Отахўжаев,
филология фанлари номзоди

АБУ АЛИ ИБН СИНО

(рисола)

ўзбек тилида

Муҳаррир В. Умиров
Техник муҳаррир У. Хамутов
Компьютерда матн терувчи М. Ражабова
Мусахҳих Н. Сайдахмедова
Дизайнер Г. Насридинова
Компьютерда саҳифаловчи С. Сайдахмедов

«ABU MATBUOT-KONSALT» нашриёти.
100011, Тошкент ш., Навоий кўчаси, 16-А уй.
Телефон: (+99871) 241-0169
Факс: (+99871) 241-0173

e-mail: abu_mc@uzconsult.org
abu.matbuot-consult@yandex.ru

Нашр. лиц. АИ № 090, 16.07.2007. Босишга 31.03.2011 йилда рухсат этилди.
Бичими 60×84 $\frac{1}{16}$. Шартли босма тобоғи 1,86. Нашр тобоғи 2,00.
Адади 2000 (биринчи завод – 1000). Буюртма № 11-015.
Баҳоси шартнома асосида.

«ABU MATBUOT-KONSALT» МЧЖ
матбаа бўлимида босилди.